

Tek Parti Dönemi'nde Van'da Sağlık Sorunları ve Kurumları

Abdulaziz Kardeş *

ORCID: 0000-0002-3343-2745

Öz

Cumhuriyetin ilanından önce savaşların doğurduğu sonuçlar ve yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler diğer alanlarda olduğu gibi yeni devletin sağlık politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde doktor kadrosunun yetersizliği ve salgın hastalıklar, halkın sağlığını tehdit edecek boyutlardaydı. Cumhuriyet döneminde sağlık meselesi millî bir dava olarak ele alınmış, doktorsuz kalan memleketlere doktor göndermek amacıyla Zorunlu Hizmet Kanunu çıkarılmış ve salgın hastalıklarla etkili bir şekilde mücadele edilmeye başlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında salgın hastalıkların etkili olduğu ve sağlık alanında önemli gelişmelerin yaşandığı merkezlerden biri de Van'dır. Van'da Tek Parti İktidarı Dönemi'nde etkili olan salgın hastalıklardan bazıları, sıtma, çiçek, trahom, cüzzamdır. Bu dönemde hükümet, sağlık alanında örgütünü taşrayı da kapsayacak şekilde genişletmek, doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak ve salgın hastalıklarla mücadele etmek için önlem almaya başlamıştır. Bu bağlamda Van'da sağlık kurumları oluşturulmaya başlanmış ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden Hilâl-i Ahmer'in buradaki şubesi yeni devletin politikalarına göre faaliyet yürütmüştür. Bu makale Tek Parti Döneminde Van'daki sağlık sorunlarını ve kurumları ele almaktadır. Makalede ele alınan konu tarih biliminin yöntemine dayanılarak, arşiv belgeleriyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Dönemi, Sağlık, Salgın Hastalıklar, Van**Gönderme Tarihi:** 16/11/2019**Kabul Tarihi:** 26/12/2019

*Doç. Dr. Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, E-Posta: a.kardas@yyu.edu.tr

Health Problems and Institutions in Van During Single Party Period

Abstract

Before the proclamation of the Republic, the results of the wars and the socio-economic developments had been effective in determining the health policies of the new state as in other areas. In this period, the insufficiency of the medical staff and epidemics were threatening the public health. During the Republican period, the health issue was dealt with as a national case, the Compulsory Service Law was enacted in order to send doctors to the countries that remained without a doctor, and epidemics began to fight effectively. In the early years of the Republic, Van was one of the centers where epidemics were effective and important developments in health were experienced. Some of the epidemics that were effective during the Single Party Period in Van were malaria, typhoid, trachoma, leprosy. During this period the government, in the field of health to expand the organization to include the countryside, doctors and other health care personnel began to take measures to close the gap and fight against epidemics. In this context, health institutions in Van started to be established and the branch of Hilâl-i Ahmer, which was transferred from the Ottoman Empire to the Republic, operated according to the policies of the new state. This article deals with health problems and institutions in Van during the Single Party Period. The subject discussed in this article is presented with archival documents based on the method of history science.

Keywords: Single Party Period, Health, Epidemic Diseases, Van City

Received Date: 16/11/2019

Accepted Date: 26/12/2019

Проблемы со здоровьем и учреждения в Ван в однопартийный период

Резюме

Социально-экономические события и последствия войн, происходивших до объявления Республики, оказали влияние на определение политики нового государства во многих областях, в том числе и здравоохранения. В тот период, нехватка докторов и эпидемические заболевания угрожали населению в невероятных масштабах. По этой причине вопрос о здоровье нации вышел на первый план: в местности, где отсутствовали медицинские службы отправлялись доктора - с этой целью был издан Закон об обязательной службе; борьба с эпидемиями усилилась. Одним из регионов, где в первые годы Республики бушевали серьезные заболевания и были предприняты шаги для улучшения ситуации в медицинской области, была провинция Ван. В период однопартийной власти одними из главных эпидемий в Ване были эпидемии малярии, ветряной оспы, трахомы и проказы. Тогда правительство, с целью охватить и провинции, решило расширить медицинскую структуру, заполнить пробелы в нехватке медицинского персонала и усилить борьбу с инфекционными заболеваниями. В связи с этим, в провинции Ван стали создаваться новые медицинские учреждения, и унаследованный от Османской империи местный отдел «Красного полумесяца» начал следовать политике нового государства. Данная статья исследует движения в области здравоохранения в период однопартийной власти в провинции Ван, основываясь на архивные документы.

Ключевые слова: период однопартийной системы, здравоохранение, эпидемические заболевания, Ван.

Получено: 16/11/2019

Принято: 26/12/2019

Giriş

Cumhuriyet Dönemi'ne kadar sağlık alanında yapılan çalışmalar vakıfların bünyesinde açılan kurumlarla başlamış ve burada toplumun geniş kesiminin sağlık sorunları çözülmeye çalışılmıştı.¹ Daha sonra modern tıp eğitimini vermek amacıyla kurulan kurumlar ülkenin sağlık personeli ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmıştı. Bu durumun sonuçları Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ağır bir şekilde hissedilmiştir. Özellikle Milli Mücadele sırasında işgale uğrayan yerlerde nüfusun azalması, halkın bir bölümünün yoksul, perişan bir hale düşerek göç etmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasının yanında büyük ekonomik ve sosyal sorunların yaşanmasına yol açmıştı. Bu dönemde hükümet, sağlık alanında ulusal örgütünü kurmak, doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak, göçmenlere yardım etmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, çocuk ölümlerini azaltıp nüfusu artırmak ve yurt dışından gelebilecek salgın hastalıklara karşı önlem almaya başlamıştı.²

Halkın sağlığını olumsuz yönde etkileyen sıtma, frengi, trahom, çiçek gibi hastalıklar bulaşıcı ve salgın haldeydi. Özellikle sıtma ile mücadelede hastalara tedavi edici yöntemler uygulanmış ve sıtmaya neden olan sivrisineklerin ürediği bataklıkların kurutulmasına çalışılmıştı. Bunların dışında sınırlı alanlarda varlığı bilinen frenginin önlenmesi için Frengi Kanunu çıkarılmıştı.³ Halkın sağlığı ile doğrudan ilgili olan Men'i Müskirat Kanunu çıkarılarak, halk sağlığını koruyucu çalışmalar yapılmıştı.⁴ Hükümet, ülkedeki hekim açığını kapatmak ve dağılımındaki dengesizliği ortadan kaldırmak amacıyla 1923'te "Zorunlu Hizmet Kanunu" çıkarmıştı.⁵ Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk yılları sağlık tarihi açısından sıtma, trahom, frengi gibi büyük salgınlarla mücadelenin başlangıç dönemi kabul edilmişti.⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık alanındaki olumsuz tablo ve doktor eksikliğinin etkileri taşrada da ağır bir şekilde hissedilmişti. Bu bağlamda, TBMM'de 1924 bütçesi

¹ Abdulaziz Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Van Gölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2015, 101-112.

² TBMM ZC. 1, sy.1, İ: 13, (9.5.1336/1920): 241; Bilal Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler 16*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 419-420.

³ TBMM ZC. 1, sy.5, İ: 81, (11.10.1336/1920): 14-16.

⁴ TBMM ZC. 1, sy.9, İ: 1, (1.3.1337/1921): 4; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, 178-179.

⁵ TBMM ZC. 2, sy.3, İ: 41, (24.10.1339/1923): 31.

⁶ Rıdvan Ege, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri 1923-1998*, Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi, 1999, 24.

görüşmelerinde Van Mebusu Hakkı (Ungan) Bey, Van'ı kast ederek; “*Düşman işgalinden bu yana, memleketin bazı yerlerine hiçbir doktor gitmemiştir. Oralarda ya bir sıhhiye müdürü vardır veyahut o da gitmemiştir. Böyle yerlerde emrazı sâriye (bulaşıcı-salgın hastalıklar) daha da yayılmıştır,*” demişti. Hakkı Bey ayrıca buralarda, ilacın yetersiz olduğu, hastane ve dispanserin bulunmadığını belirterek; bu konuda Sıhhiye Vekili'nden açıklama yapmasını istemişti. Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey, şikâyetlerin doğru olduğunu belirttiikten sonra, doktorların az bir maaşla uzak yerlere gitmek istemediklerini belirtmişti.⁷

1) Van'da Salgın Hastalıklara Karşı Verilen Mücadele

1.1.Sıtma İle Mücadele

Ülkenin Doğu vilâyetlerini yoğun bir şekilde etkileyen ve sosyal bir felâket haline gelen sıtma ile mücadele etmek amacıyla 1923'te gezici hekimler görevlendirilmişti. Van Gölü kıyısında kurulan ve etrafındaki bataklıklardan dolayı nüfusun büyük bir bölümü sıtmaya yakalanan Van'a hekimler gönderilmişti. Van'a giden hekimler halka kinin (chlorhydrate de quinine) dağıtmış ve halkı sıtmadan korunma yolları hakkında bilgilendirmişlerdi.⁸

1924'te sıtma salgını, hemen hemen herkesi etkilemişti. Bu durumda şehirlerde okullar hastane gibi kullanılmak durumunda kalınmıştı. Bu felâket üzerine harekete geçen Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, gerekli tedbirleri almaya başlamıştı.⁹ Vekâlet, halkın sağlığını korumak amacıyla 18 Mart 1924'te Köy Kanunu'nu çıkarmış ve kanunla sağlık açısından köylünün, köy muhtarlarının ve ihtiyar meclislerinin yapması gereken işler açıklanmıştı. Ayrıca, uygulamada cezai hükümler konularak yaptırım gücü sağlanmıştı.¹⁰ Kanunla iş birliği içinde halk sağlığının korunması hedeflenmişti. Bu çerçevede Anadolu'nun diğer vilâyetlerinde olduğu gibi Van'da sıtmanın önlenmesine yönelik halk bilgilendirilmişti. Bunun yanında bataklıkların çokluğu ve sıtmanın yaygınlığı nedeniyle Van'da halka 15 kilo kinin dağıtılmıştı.¹¹ Ayrıca burada İdare-i Hususiye'ye (Özel İdare) bağlı olarak hizmet veren 15 yataklı hastane gözden geçirilmişti.¹²

Van'da bu dönemde sıtmanın etkisi büyük olmuştu. Van Gölü'nün Van ve Erciş arasında kalan kısmında göl kenarında yer alan bataklıklar, sıtmanın artmasına neden

⁷TBMM ZC. 2, sy. 7/1, İ: 15, (18.3.1340/1924): 670-674.

⁸B. Ak, “Sağlık Hizmetleri...”, 420.

⁹Fatih Tuğluoğlu, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32, sy.4 (2008): 353.

¹⁰*Düstur*, Üçüncü Tertip, c. 5, 696-709.

¹¹1925-1926 T.C. Devlet Salnâmesi, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1926, 383-384.

¹²1926-1927 T.C. Devlet Salnâmesi, İstanbul: Matbuat Umum Müdüriyeti, 1927, 430, 439, 441, 443.

olmaktaydı. Erciş'te sıtmaya yakalananlar nüfusun yüzde 25'ini oluşturmaktaydı. Sıtma ile mücadele etmek amacıyla burada 5 yataklı bir dispanser açılmıştı.¹³ Bunun yanında Van merkezinde bir asker hastanesinin yapımı için harekete geçilmiş ve 1938'de temeli atılmıştı. Ancak inşaat işlerinde müteahhit ve ilgililerin yolsuzluk yapmaları nedeniyle hastane bitirilememişti.¹⁴

İkinci Dünya Savaşı'na kadar artarak devam eden sıtma ile mücadelede savaş yıllarında sıtma ilaçlarının ithali kesintiye uğramış ve bu nedenle sıtma vakaları artmıştı. Savaş döneminde askerlerin ve ailelerin bir kısmının yer değiştirmesi, ekonomik koşullar ve beslenme düzensizliği gibi nedenlerle sıtma vakaları artmıştı. Bu hastalığın önüne geçmek amacıyla 26 Mart 1945'te "*Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun*" çıkarılmıştı. Kanunun 4. Maddesine göre; sıtma ile olağanüstü savaşın gerektiği çalışma derecesine göre sabit ve gezici kurullar, laboratuvarlar, hastaneler, yataklı yataksız dispanserler kurmaya ve bu işler için gereken tedbirleri almaya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı'na yetki verilmişti.¹⁵ Bunun yanında sıtma ve diğer salgınlarla mücadele etmek amacıyla CHP Genel Sekreterliği, ülke genelinde bulunan halkevleri ve halkodaları ile işbirliği yapmıştı.¹⁶

Sıtma mücadelesinde, korunmak ve sıtmalı hastaları tedavi etmek için kullanılan kininin, hükümet tarafından fakir halka bedava dağıtılması için sağlık memurları görevlendirilmişti. Sıtma İle Mücadele Teşkilâtı bulunan yerlerde sıtma hekimleri, teşkilâtı olmayan yerlerde hükümet, belediye ve hastane doktorları kendilerine müracaat eden her vatandaşı sıtma muayenesinden geçirmeye ve gerekli ilaçları vermekle sorumlu tutulmuştu.¹⁷

Sıtma ile mücadelede halkın aydınlatılması amacıyla işlek cadde ve sokaklarda afişler astırılmış ve gazetelerde ilanlar verilmişti. Bu dönemde Van'da çıkan gazetelerde de sıtma ile mücadeleye yer veren yazılar vardı. Mesela Van'da yayımlanan bir gazetede; "*Sıtmanın kökünü kesmek için iki ödevimiz vardır. Birisi sivrisinekleri öldürmek, diğeri de sivrisineklerin üreme yerlerini temizlemek ve kurutmaktır. Herkes her yerde ve her suretle bu işleri inanla ve yurt ödevi olarak yaparsa az zamanda sıtma belasından kurtuluruz*", "*Sabah kalkınca ilk işimiz yatak odamızın tavanında, köşelerinde ve cibinlik üstündeki uyuyan*

¹³Son Posta, 2 Birinciteşrin/Ekim 1937.

¹⁴Son Posta, 22 Haziran 1948.

¹⁵TBMM Kavanin Mecmuası, 7, sy.27, Ankara: TBMM Basımevi (1945): 119; *Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun*, Ankara: T.C. Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü Yayını, 1945, 1; *Bayındırlık Dergisi*, sy. 4 (Mayıs 1945): 7.

¹⁶Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA), 490.01.5.26.22.

¹⁷Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi...", 355.

sivrisinekleri öldürmek olmalıdır. Çünkü bunlar haberimiz olmadan geceleyin odadan çıkararak su birikintilerine gidecek ve yumurtlayarak döl yetiştireceklerdir”,¹⁸ şeklinde sıtma konusunda halkı aydınlatıcı bilgiler yer almıştı.

Sıtmaya karşı verilen mücadele, sadece sivrisinekleri ve bataklıkları yok etmekle sınırlı kalmamıştı. Aynı zamanda uzun yıllar sıtma karşısında çaresiz kalan halkın, sıtma bağlatma, dalak kestirme ve değişik tütsüler yapma gibi hastalığı batıl inançlarla önleme alışkanlığı yerine, aydınlanma çabasının çözüm getirebileceğini göstermesi yönünden büyük önem taşımaktaydı.¹⁹

1.2.Trahomla Mücadele

Trahom; Kuzey Afrika ve Mısır’dan Türkiye’ye geçmişti.²⁰ Özellikle Malatya, Adıyaman civarında etkili olmuştu. Trahom, gözlerin iltihaplanması, akıntı yapması, büzüşmesi ve körlüğe neden olmaktaydı.²¹

1927 Mali Yılı Sağlık Bütçesi görüşmelerinde söz alan Vekil Dr. Refik (Saydam) Bey, sağlık alanında salgın hastalıklara karşı kurumlarda yeterli aşının üretildiği, dışarıdan aşı alınmadığı, trahomla mücadelenin Besni’den başlayarak Doğu vilâyetlerine doğru yaygınlaştırıldığını vurgulamıştı.²²

Trahom ve diğer salgın hastalıklar Anadolu’nun diğer vilâyetlerinde olduğu gibi Van’ı da etkilemeye başlamıştı. Bu nedenle Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, Mart 1929’da Başvekâlet’e gönderdiği raporunda; “*Doğu’da sıhhi sorunlardan elem duyan halkın hayatiyat ve zaruretleri için şimdilik 50 yataklı olmak üzere ve iki sene de bitirilmesi öngörülen Van Hastanesi’nin inşası için 30 bin lira yardım yapılmasını*”, istemişti.²³ Tali Bey, salgınlar nedeniyle Van’da ihtiyaç duyulan hastanenin bitirilmesi için çalışmıştı.

Temmuz 1929’da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâlet’ine gönderdiği bir yazıda; Vekâletin Doğu vilâyetlerinde görülen trahom vakalarının

¹⁸Van, 22 Haziran 1946.

¹⁹ Kemal Çelik, “Atatürk Dönemi CHP ve Hükümet programlarında Sağlık”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildirileri*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2009, 299.

²⁰TBMM ZC. 5, sy.8, İ: 29, (25 Mayıs 1935): 242.

²¹*Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1973, 98, 101, 129; Rıdvan Ege, *Türkiye’nin Sağlık Hizmetleri ve İsmet Paşa*, Ankara: İnönü Vakfı Yayınları, 1992, 21; *Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi’nde Sağlık Hizmetleri*, Yayıncı Hazırlayanlar: Özlem Demireğen, Alev Keskin, Fatma İlhan, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 2011. 18-27.

²² Meliha Özpekcan, “TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyetin İlk On Yılında Sağlık Politikamız”, *Türkler 17*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları (2002): 440.

²³CCA. 030.10.69.454.17.

önlenmesi için buralarda faaliyet göstermesini istemişti. Bunun üzerine Vekâlet, amacının ilk önce hastalığın yoğun yaşandığı Adıyaman, Malatya, Kilis ve Besni’de çalışmalar yapmak ve daha sonra çalışmalarını diğer vilâyetlerine kaydırılacağını belirtmişti.²⁴ Van ve çevresinde trahomla mücadelenin Seyyar Trahom Teşkilatı ile yürütülmesi kararlaştırılmıştı.²⁵ Trahomla mücadele çerçevesinde bölgedeki vilâyetlerden başlanmak üzere Diyarbakır, Bitlis ve Van’a kadar olan geniş alanda²⁶ trahom taramaları yapmak amacıyla Seyyar Trahom Teşkilatı oluşturulmuş ve çalışmalara başlanmıştır.²⁷ Bunlardan Diyarbakır Trahom Savaş Kurulu Başkanlığı bölgesinde yer alan Van ve Ahlât’ta birer trahomla mücadele dispanseri faaliyet göstermekteydi.²⁸

Başvekil İsmet İnönü, Temmuz 1935’te Van’da yaptığı tetkiklerde gerek muhacirlerde ve gerekse halktan trahom hastalığına yakalananları görmüştü. Bu çok tehlikeli hastalıkla ilgili olarak günlüğünde; “*Trahom Şark’ı bitiriyor*”,²⁹ şeklinde not etmişti.

Güneydoğu ve Doğu’da sonradan olma körlüklerin esas sebebi olan trahomun oranı genellikle yüksek olmuştu. Bu bölgede trahomluların sayısının 1 milyondan fazla olduğu tespit edilmişti. Elde edilen son rakamlara göre, umumi nüfusa göre trahomluların oranı Urfa’da yüzde 56, Malatya’da yüzde 49, Mardin’de yüzde 45, Bingöl’de yüzde 21, Elazığ ve Diyarbakır’da yüzde 20, Muş, Erzurum ve Van’da yüzde 15, Tunceli’de yüzde 14, Bitlis’te yüzde 7, Kars’ta yüzde 8,5 olarak tespit edilmişti.³⁰

Bu dönemde Van’da meydana gelen deprem nedeniyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Van’a giderek tetkiklerde bulunmuştu. İskele Köyü’nde muhacirlerin sorunlarını dinleyen İnönü, halkın buradaki trahom salgınından muzdarip olması nedeniyle yetkililerden trahom salgınıyla ilgilenmesini istemişti. Bunun üzerine bir trahom ekibi Ağustos 1946’da Van ve çevresinde tetkikler yaparak bölgeyi sağlık taramasından geçirmişti.³¹

²⁴CCA. 030.10.177.220.9. Aynı tarihte Mardin, Urfa ve Gaziantep gibi sınır mntıklarında Suriye’den yayılan çiçek hastalığı baş göstermiştir. Sağlık Bakanlığı tarafından buraya doktor ve sağlık memurları gönderilerek hastalıkla mücadele edilmeye başlanmış, hastalığın kuzeydeki vilâyetlere yayılması önlenmeye çalışılmıştı. (CCA. 030.10.177.220.14.)

²⁵CCA. 030.18.01.02.4.38.5.

²⁶TBMM ZC. 5, sy.8, İ: 29, (25 Mayıs 1935): 242.

²⁷ Nuri Ayberk, *Türkiye’de Trahom Mücadelesi*, İstanbul: Kader Basımevi, 1936, 1-5; *Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri (1923-1983) ve 1983 Yılı Çalışmaları*, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, 1983, 31; *Belediyeler Dergisi*, sy. 7 (Şubat 1936): 67.

²⁸TBMM TD. 8, sy.3, B: 18. (18 Aralık 1946): 222.

²⁹ İsmet İnönü, *Defterler I (1919-1973)*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, 169.

³⁰*Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952, 31.

³¹ Sevinç, “Trahomla Mücadele”, *Van*, 3 Ağustos 1946.

1.3.Cüzzamla Mücadele

Cüzzam, Hansen Hastalığı ya da Lepra olarak da bilinmektedir. Cüzzam, mycobacterium lepra'nın neden olduğu, aside dirençli yavaş büyüyen, henüz laboratuvar koşullarında üretilmeyen kronik bir enfeksiyon hastalığıdır.³²

1936'da Bayazıt'e iki kilometre mesafede ve eski istasyona yakın olan bir köyde cüzzam hastalığına yakalanan çok sayıda kişinin bulunması ve bu hastalığa yakalananların hastalığı diğer insanlara bulaştırma tehlikesinin bulunması nedeniyle Üçüncü Umumi Müfettişliğin ilgili makamları durumdan haberdar etmesiyle Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, durumu Başvekâlet ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne rapor etmiş ve bu hastalığa yakalananların Van Gölü'ndeki Akdamar adasında toplatılması ve burada tedavi altına alınmalarını istemişti.³³

Bunun üzerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, gelen taleple ilgili görüşünü 30 Eylül 1936'da bir yazı ile Başvekâlet'e göndermişti. Gönderilen yazıda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti şu noktalara temas etmişti; *“Akdamar adasında bir leprozöri (leproserie-cüzzamhane) tesisi hakkındaki Üçüncü Umumi Müfettişliğin teklifine gelince cüzzamlıları sağlam insanlarla ihtilata meydan vermeyecek bir şekilde münasip bir yerde mücerred (tecrit edilmiş) bir vaziyette tedavi altına almak uygun bir iş olmakla beraber tatbikatta başarılması kolay olmayan birçok güçlükler gösterir. Çünkü mesele yalnız cüzzam hastalarını bir araya toplamakla kalmayarak bunların, iaşe, elbise, mahrukat ve buna benzeyen bütün ihtiyaçlarının temini ve mücerred bulunacakları yerin hududu haricine çıkmalarına meydan vermeyecek inzibati tedbirlerin alınması ve bu işe bakacak memurlar ile hastaların tedavilerini muntazam bir surette tatbik ve takip edecek tabip ve sıhhat memurlarının tedariki gibi bir takım idari, inzibati ve sıhhi faaliyetleri de icap ettirir. Bu sebeplerden dolayı Van Gölü'ndeki Akdamar Adası'nda bir leprozöri tesis edilmesi vekilliğimizce uygun ve mümkün görülememiştir. Bununla beraber bu meselenin esaslı bir surette halli için vekilliğimizce yurdumuzun münasip görülen yerlerinde tesisat yaptırılması mütasavverdir. Elaziz'de bir cüzzam pavyonu açtırılması bu tasavvurumuzun ilk safhasını teşkil etmektedir. Açtırılacak olan bu pavyonda gerek Ağrı Vilâyeti'ndeki musaplar ve gerek şark ve cenup vilâyetlerimizde bulunan sair cüzzamlılar toplatılarak burada tecrit ve tedavi altına alınacaklardır”*.³⁴ Böylece Van Göl'ünde bulunan Akdamar Adası'nda cüzzamlıların tedavisi için açılması teklif

³² Bu konuda detaylı bilgi için bkz; Abdulaziz Kardaş, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları ve Cüzzamla Mücadele”, *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 34 (2017): 405.

³³ CCA. 030.10.177.221.12.

³⁴ CCA. 030.10.177.221.12.

edilen cüzzam tedavi merkezi gösterilen gerekçe ve sakıncalar nedeniyle faaliyete geçememişti.

1.4.Tifüsle Mücadele

Van'da bu dönemde tifüs hastalığı da etkili olmuştu. Tifüs, bitlerle insandan insana geçen salgın bir hastalıktı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Cephesinde çok sayıda askerin ölmesine neden olan tifüs, İkinci Dünya Savaşı yıllarında tekrar ortaya çıkmış ve Anadolu'nun birçok bölgesinde etkili olmuştu³⁵.

Sihhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş, tifüs tehlikesi ile ilgili olarak 1943 kışının salgın tehlikesi ile karşı karşıya kalma ihtimalinin bulunduğunu açıklayarak, alınması gereken birtakım önlemler üzerinde durmuştu. Bu önlemler çerçevesinde milletvekillerinin seçim bölgelerine giderek, hastalık hakkında halkı bilgilendirmeleri istenmişti. Hastalık konusunda halkı bilgilendirmek amacıyla, risale, afiş ve broşürlerin hazırlatılarak ülkenin her tarafına dağıtılması kararlaştırılmıştı. Tifüs mücadelesi için hamamların açılması, muhtaç olan halka bedava sabun ve çamaşır dağıtılmasına başlanmıştı. Bunun yanında birçok merkezde tifüse karşı buğu sandıklarının açılarak hizmete konulmasına başlanmış ve bu şekilde alınan önlemlerle hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştı³⁶.

1943'te önceki dönemlere oranla tifüs hastalığında artış olması ve hastalığın salgın haline gelmesinde, muhtelif yerlerdeki hastalık kaynağı bitlerin çoğalması etkili olmuştu. Bu dönemde Anadolu'nun birçok merkezinde etkili olan hastalık Van Vilâyeti'nde de etkili olmaya başlamıştı. Van'da yapılan ilk sağlık taramasında bu hastalığa yakalananların sayısı 42 olarak tespit edilmişti.³⁷ Doğu vilâyetlerinin hepsinde bu hastalık Türkiye ortalamasının üstünde olmuştu. Bunun sebebi vakaların birçoğunun haber verilmeyip ancak ölüm halinde ihbar mecburiyetinde kalınmasından veya sağlık teşkilâtının noksanlığından ileri gelmişti.³⁸

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesi üzerinde yapılan görüşmeler sırasında söz alan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Behçet Uz, salgın hastalıklarla yapılan mücadeleler hakkında bilgi vermişti. Behçet Uz, açıklamasında salgın hastalıklar konusunda geçen yıllara göre önemli mesafeler kat edildiğini, ülke hudutları dışında hüküm süren salgınlara karşı

³⁵Ragıp Üner, "Tifüs Hastalığı ve Tedavi Çareleri", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1945.

³⁶*TBMM ZC. 7, sy. 2, İ: 27, (25.5.1943): 210.*

³⁷*TBMM ZC. 7, sy. 2, İ: 27, (25.5.1943): 210.*

³⁸*Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952, 25.

tedbirler alındığını belirtmişti.³⁹ Bakan ayrıca, tifüse karşı yapılan savaşla geçen yıla göre bu hastalık vakalarında yüzde 38 oranında bir eksilme olduğunu ve eski senelerde hiç eksik olmayan çiçek hastalığının tamamen önlendiğini vurgulamıştı.⁴⁰

1.5.Çiçekle Mücadele

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1942'de Suriye'de salgın halini alan çiçek hastalığı, ilk önce Suriye'ye komşu olan vilâyetlere sıçramıştı. Temmuz 1942'de hastalığın buradaki vilâyetlerde başlaması üzerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, salgının yayıldığı bölgelere doktor ve sağlık ekipleri göndermişti. Hastalığın yurdun içine yayılmasını önlemek amacıyla daha etkili tedbirler alınmıştı. Bütün okullar, vekâletler ve diğer resmi dairelerin merkez ile taşra teşkilâtı mensupları salgın konusunda bilgilendirilmişti. Ayrıca bunların dışında kalan bütün vasıtalarla, sıtma, frengi ve trahom mücadele teşkilâtı memurlarından da istifade edilerek, köylere varıncaya kadar bütün halka çiçek aşısının uygulanmasına başlanmıştı.1942 sonuna kadar Mardin, Siirt, Urfâ ve Diyarbakır çevresinde hastalığa yakalananların sayısı 796 kişi olarak tespit edilmişti. Bunların büyük bir kısmı köylerde yapılan taramalar sonucunda ortaya çıkarılmıştı.⁴¹ Çiçek hastalığından halkı korumak için Sivas'taki kurumda çiçek aşısı üretilmeye başlanmıştı.⁴² Üretilen aşılar ülke genelinde çiçek hastalığının etkili olduğu yerlerde uygulanmaya başlanmıştı.

Yıllar	İlk	Mükerrer	Yekûn
1928	3964	1485	5449
1929	5948	3304	9252
1930	6312	4150	10462
1931	8976	6902	15878
1932	10250	4136	14386
1933	9068	5070	14138
1934	10557	7922	18479
1935	5610	4516	10126
1936	4932	2703	7635
1937	12302	4933	17235
1938	5373	7379	12752

Cumhuriyetin 1928-1938 yılları arasındaki Van'da yapılan çiçek aşısının yıllara dağılımı şu şekildeydi:⁴³

³⁹CCA. 030.10.177.224.9.

⁴⁰*Ayn Tarihi*, sy. 157 (Aralık 1946): 141.

⁴¹CCA. 030.10.177.223.16.

⁴² B. Ak, "Sağlık Hizmetleri...", 420.

⁴³*Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, İstanbul: Yayınlayan Birinci Genel Müfettişlik, Cumhuriyet Matbaası, 1939, 380.

Hastalığın önlenmesinde çok önemli olan hastalık belirtilerinin hemen ihbar edilmesi için Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na göre halk ve yetkililer görevlendirilmişti. Bu çalışmalarla Temmuz 1941'den 25 Kasım 1942'ye kadar ihbar edilen çiçek hastalığına, Mardin 5'i asker 654, Urfa 1'i asker 30, Siirt 44, Diyarbakır 2'si asker 68, Bitlis 19, İstanbul 5, Van 1'i asker 3, Samsun 4, Amasya, Bursa, Erzurum, Eskişehir ve Konya'da 1'er kişi çiçek hastalığına yakalanmıştı.⁴⁴

2. Van'da Sağlık Kurumları

2.1. Van Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Cumhuriyetten önce "Osmanlı Mecruhîn-i Askeriye İane Cemiyeti (Osmanlı Yaralı Askerlere Yardım Cemiyeti)" olarak kurulan dernek daha sonra Hilâl-i Ahmer (Kızılay) adını almış ve cephelerde savaşan askerlere sağlık desteğinde bulunmuştu.

Hilâl-i Ahmer, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle, gerek savaşın doğurduğu yıkıntıları gidermek ve gerekse düşman işgalinden kaçan binlerce perişan halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla harekete geçmişti. Bu sırada Rus işgalinden kaçan ve daha sonra Rusların çekilmesiyle memleketlerine dönmeye çalışan binlerce Vilâyat-ı Şarkiye ahalisi açlık ve salgın hastalıkların pençesine düşmüştü. Bunun üzerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, sorunlu bölgeyi Trabzon, Erzurum ve Erzincan olmak üzere üç kısma ayırmış ve her kısım için bir "Heyet-i İmdadiye" görevlendirmişti. Heyet-i İmdadiye'ler, Haziran 1919'dan itibaren görev yerlerine gitmiş ve buradaki perişan halde olan halkın gıda, giyim, barınma ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştı.⁴⁵

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu yıllarda Erzurum'da bir hastane kurduktan sonra Van ve Erciş'te 40'ar yataklı birer hastane için 200 lira yardımda bulunmuştu.⁴⁶

Milli Mücadele yıllarında Van Vilâyeti'nde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin şubesi bulunmamaktaydı. Bu nedenle cemiyet adına Van'da yardımları Sıhhiye Müdürü Ali Rıza Bey tarafından toplatılırdı. Büyük Taarruzun zaferle sonuçlanmasından sonra Ali Rıza Bey vasıtasıyla büyük bir bağış faaliyeti başlatılmıştı. Bunun sonunda Ekim 1922'de Van merkezden 101.970 kuruş, askeriye vasıtasıyla Simko İsmail Ağa'dan 38.800 kuruş ve Adilcevaz Kazası'ndan 36.570 kuruş yardım toplanmıştı. Bunların yanında Saray Kazası'ndan 10.680 kuruş, Gevaş Kazası'ndan 30.650 kuruş ve Erciş Kazası'ndan 73.076 kuruş

⁴⁴CCA. 030.10.177.223.16.

⁴⁵Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilmiş (1335-1338), Dört Senelik Devriyesine Aid Rapor, İstanbul 1339, 37-38.

⁴⁶M. Fatih Dervişoğlu, Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatına Bir Bakış, Sivas: Öz Emek Matbaası, 2007, 15.

toplanmıştı. Toplanan bu paralar Ekim 1923'te Ziraat Bankası vasıtasıyla Ankara'ya gönderilmişti.⁴⁷

Milli Mücadele'den sonra devletin kurumlarından kabul edilen Hilâl-i Ahmer'e bağışlar yapılmıştı.⁴⁸ Sıhhiye Vekâleti, Van'da yardımların ve sağlık hizmetlerinin daha etkin yürütülmesi için 22 Kasım 1923 tarih ve 310/314 no'lu yazıyla harekete geçmiş ve bu iş için Van Vilâyeti Sıhhiye Müdürü görevlendirilmişti.⁴⁹

Van Vilâyeti Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1926'daki geliri 106.861 kuruş olarak hesaplanmıştı. Bu paranın 76.950 kuruşu Merkez-i Umumiye'ye gönderilmiş, 25 bin kuruş fakir ilkokul çocuklarının ihtiyaçlarına, 4.000 kuruş iki muhacir ailesinin ihtiyaçlarına harcanmış ve elde kalan 911 kuruş da hazır bekletilmişti.⁵⁰

1928'de İran'dan göç edip Van Vilâyeti'nin İskele Köyü'ne yerleştirilen Türk göçmenlerin ihtiyaçları için Hilâl-i Ahmer, Van Vilâyeti'ne 4 Eylül 1928'de 2.000 lira nakdi yardım göndermişti.⁵¹ Van Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1928 yılındaki geliri 171.8340 kuruş olup, bunun 115.646 kuruşu Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumiyesi'ne gönderilmişti.⁵²

Van'ın Başkale Kazası'nda 1930'da meydana gelen depremden etkilenen halkın imdadına Hilâl-i Ahmer yetişmiş ve ilk başta 2.000 lira para yardımında bulunmuştu. Bu para depremden zarar gören 22 köyde, 324 hane halkına dağıtılmıştı.⁵³

1933'te Birinci Umumi Müfettişliğin talebiyle Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Van ve Erciş'te 126 hanede 465 muhacire 1.075 lira tutarında battaniye ve giyim malzemesi göndermişti. Ayrıca Muş Vilâyeti'ne yerleştirilen muhacirlerin tohumluk ihtiyaçları için Muş Valiliği'ne 500 lira gönderilerek, bu para ile 79 hane de 361 nüfusa yardım yapılmış ve bundan başka Birinci Umumi Müfettişlik vasıtasıyla 1.764 lira tutarında battaniye ve giyim malzemesi gönderilmişti.⁵⁴ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen bir kurum olarak gerek Milli Mücadele ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık ve sosyal alanlarda yaşanan sıkıntıların giderilmesinde çok önemli görevler yüklenerek, varlığını ve etkinliğini

⁴⁷Türkiye Kızılay Arşivi, K: 161, B. No: 157.

⁴⁸Türkiye Kızılay Arşivi, K: 17, B. No: 91.

⁴⁹Türkiye Kızılay Arşivi, K: 161, B. No: 157-4.

⁵⁰1926 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen Rapor..., 136.

⁵¹1928 Senesine Ait Merkezi Umumi İcraat Raporu, İstanbul: Hilâl Matbaası, 1929, 82-83.

⁵²1928 Senesi Merkezi Umumiye İcraat Raporu..., 149,169.

⁵³Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi 1929-1930 Hesap Senesine Ait İcraat Raporu, Ankara 1931, 13.

⁵⁴Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1935 Meclisi Umumisine Sunulan 1933-1934 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildiren Rapor, Ankara: Ulus Basımevi, 1935, 42-43.

Van ve çevresinde de hissettirmişti. Hilâl-i Ahmer bu yararlı çalışmaları sonucu 28 Nisan 1935'te Atatürk'ün koruyuculuğunda "Kızılay" adını almış⁵⁵ ve varlığını sürdürmüştür.

2.2. Van'da Bulunan Sağlık Kurumları

Van'da etkili olan salgın hastalıklara karşı verilen mücadelede hastane ve sağlık personeli konusunda sıkıntı çekilmekteydi. Bunların yanında eczane ve ilaç sıkıntısı da bulunmaktaydı.⁵⁶ Bu dönemde Van'da 20 yataklı bir Doğum ve Çocuk Bakım Hastanesi⁵⁷ ile bir Hususi İdare Memleket Hastanesi hizmet⁵⁸ vermekteydi. Van'da bulunan Memleket Hastanesi ile Erciş Kazası'ndaki beş yataklı dispanserinin doktor, hemşire ve diğer sağlık personeli ihtiyacı da Aralık 1927'de karşılanmaya çalışılmıştı.

Birinci Umûmî Müfettiş İbrahim Tali Bey, 7 Eylül 1930'da Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği bir yazıda, Van İdare-i Hususiyesi'nce yapımına başlanılıp, tahsisat yokluğu nedeniyle bitirilemeyen hastanenin tamamlanması ve her geçen gün önemi artan Van'a hizmet vermesi için Evkaf Umum Müdürlüğü'nden 30 bin liralık yardım verilmesi hususunda Başvekâlet'in meseleye el atmasını istemişti.⁵⁹ İsmet Paşa da talebi Evkaf Umum Müdürlüğü'ne iletmış ve müdürlüğün cevabı gelmeden, bu sefer Mareşal Fevzi Paşa, 5 Ekim 1930'da Başvekâlet'e bir yazı göndermişti. Fevzi Paşa, mevcut mülkî ve askerî hastane binalarının inşaatı için gerekli olan tahsisatın mahallinden temin edilemeyeceğinden bu iş için 50 bin liranın gönderilmesini istemişti. 9 Ekim 1930'da Evkaf Umum Müdürlüğü'nün verdiği cevapta; Evkaf bütçesinde tahsisat bulunmadığı ve bu taleplerin karşılanamayacağı belirtilmişti.⁶⁰

Evkaf bütçesinden hastaneler için tahsisat konulmasına yönelik talepler Mart 1931'de de tekrarlanmasına rağmen bütçedeki ödenek sıkıntısı ve Ağrı ile Zeylan isyanları nedeniyle gerekli tahsilâtın yapılamaması yüzünden istenilen yardımların karşılanamayacağı belirtilmişti.⁶¹ Ancak malî konuda yaşanan bütün sıkıntılara rağmen 1933'te Van'da bir

⁵⁵ Ahmet Doğan Ataman, "Cumhuriyet Döneminde Kızılay Adını Alan Dernek: Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Filatelik Değerlendirilmesi", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi Bildirileri*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2009, 484.

⁵⁶ *Son Posta*, 3 Mart 1935.

⁵⁷ *İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı IX, (1936-1937)*, Ankara: Devlet Basımevi, 1938. 96.

⁵⁸ *İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı IX, (1936-1937)*, 103.

⁵⁹ CCA. 030.10.178.226.5.

⁶⁰ CCA. 030.10.178.226.5.

⁶¹ CCA. 030.10.178.226.5.

Doğum ve Çocuk Bakımevi açılmış⁶² ve buradaki çocuk ve kadınların tedavi edilmeleri sağlanmıştı.

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin üzerine aldığı sorumluluklar arasında hastalıklardan dolayı yaşanan ölümleri azaltmak, nüfusun çoğalmasına yardım etmek, çocuk ölümlerini azaltmak gibi faaliyetler yer almıştı. Bu gaye ile aralarında Van'ın da bulunduğu muhtelif şehirlerde Doğum ve Çocuk Bakımevleri kurulmuştu.⁶³ Hükümet, sağlıklı nesil ve nüfus artışının düşmanı olan hastalıklarla mücadele ve ülkenin muhtaç olduğu sağlık merkezlerine kavuşmak için yoğun çalışmalar yapmıştı.⁶⁴ Bu kapsamda 1946'da Van'da hizmet vermekte olan 20 yataklı Kadın Doğum ve Çocuk Bakımevi ihtiyaca cevap verebilecek şekilde yeniden düzenlenmişti.⁶⁵ Bunun yanında Özel Muhasebe'ye bağlı olan 30 yataklı hastanenin ihtiyaçlarının karşılanması için 1947 bütçesinden 10 bin lira ek ödenek verilmişti.⁶⁶

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti, bu dönemde bölgeye gerekli sağlık hizmetlerini getirmek için Doğu İlleri Kalkınma Programı ödeneğinden 1 milyon 200 bin lira ayırmıştı. Bakanlık bu para ile 1949'da Van Özalp, Doğu Bayazıt, Hakkâri, Nusaybin ve Akçakale'de olmak üzere beş sağlık merkezi inşa etmek üzere harekete geçmişti.⁶⁷

Sihhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin Doğu Kalkınma Programı çerçevesinde oluşturduğu gezici sağlık ekipleri Van'da tetkiklere başlamışlardı. Özellikle köyler ve sınır bölgelerindeki yerleşim yerlerinde yaşayan halk muayene edilmiş, Başkale, Özalp ve Çaldıran kazalarında kurulan gezici hastanelerle halk sağlık taramasından geçirilmişti. Hastalara bedava ilaç dağıtılmış ve halk hastalıklara karşı bilgilendirilmişti.⁶⁸

Van merkez ve kazalarında bulaşıcı hastalıklarla yapılmakta olan mücadelenin aksamadan devam edebilmesi için Van merkez, Çatak, Gevaş, Başkale ve Özalp'ta yeni hükümet tabipleri tayin edilmişti.⁶⁹ Bu sırada Van Memleket Hastanesi'nin durumunu elverişli hale getirmek⁷⁰ ve yatak sayısını artırmak amacıyla Sağlık Bakanlığı 7.500 lira

⁶² B. Ak, "Sağlık Hizmetleri...", 423; *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, 171, 256.

⁶³ *Yeni Yurd*, 28 Kânun-ı evvel/Aralık 1939.

⁶⁴ *TBMM TD*. 8, sy. 3, B: 18. (18.12. 1946): 221.

⁶⁵ *TBMM TD*. 8, sy. 3, B: 18. (18.12. 1946): 227.

⁶⁶ *CCA*. 490.01.193.764.2.

⁶⁷ *TBMM TD*. VIII/19, B: 83, (9.5.1949): 289.

⁶⁸ *Van Sesi*, 4 Temmuz 1949.

⁶⁹ *Van Sesi*, 11 Nisan 1949.

⁷⁰ *Van Sesi*, 28 Şubat 1949.

yardımda bulunmuştu.⁷¹ Ayrıca Özalp'ta bir hastanenin yapılmasına 1949'da karar verilmiş ve çalışmalara başlanmıştı.⁷² Ancak yapılan çalışmalara rağmen tüm ülkede olduğu gibi Van ve çevresinde sağlık alanında istenilen seviyeye ulaşılamamıştı. Burada yeteri sayıda sağlık merkezi ve sağlık çalışanlarının bulunmaması ve aynı zamanda maddi imkansızlıklar nedeniyle sıtma, trahom başta olmak üzere birçok salgın hastalıklar varlığını devam ettirmişti.

2.3. Van Asker Hastanesi

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sağlık alanında yapılan çalışmalar savaş nedeniyle kısıtlı olmuştu. Millî Müdafaa Vekâleti'nce Van'da 100 yataklı bir hastanenin yapımı kararlaştırılmıştı. Hastanenin betonarme kısımları için gerekli olan 90 ton demirin temini amacıyla Milli Müdafaa Vekâleti, 6 Haziran 1940'ta Başvekâlet'e bir yazı göndererek söz konusu miktardaki demirin gönderilmesi için devreye girmesi ve ilgili birimlere emir verilmesi istenmişti. Başvekâlet, bunun üzerine 8 Haziran 1940'ta İstanbul Komutanlığı'na bir yazı göndermiş ve Van'da yapılmakta olan hastane için ilk etapta lazım olan 40 ton demirin temin edilmesi ve Van'a sevkini istemişti.⁷³ Bina için gereken malzemeler sağlandıktan sonra inşaatla başlanmıştı.

Van'ın sağlık işlerinde önemli bir gelişme olan, Van Asker Hastanesi'nin inşaatında yolsuzluk yapılmıştı. Burada yapılan yolsuzlukla ilgili olarak Afyon Milletvekili Kemal Özçoban, TBMM Başkanlığı'na bir dilekçe vererek, Van Asker Hastanesi'nin inşaatında yolsuzluk yapıldığını ve bu durumun araştırılarak açıklanmasını istemişti.⁷⁴ Bunun üzerine yapılan incelemelerden sonra Milli Savunma Bakanı Orgeneral Cemil Cahit Toydemir, şu açıklamayı yapmıştı: *“Van Asker Hastanesinin inşaatı ihale ile 22.500 liraya müteahhit Hüsnü Yörük'e verilmiştir. Müteahhit inşaatla başlamış ancak inşaat alanında su çıkması üzerine ek süre istemiştir. Bu sırada II. Dünya Savaşı başlayınca demir fiyatları zamlanmış ve inşaat durmuştu. İş Danıştay'a götürülmüş, burada işin tasfiyesine karar verilmiş ve müteahhide yapılan iş ve orada bırakılan malzeme karşılığında 71 bin lira tasfiye tazminatı verilmişti. Bu sırada yapılan incelemelerde müteahhide 27 bin lira fazla para verildiği tespit edilmişti. Bu işten mesul olan iki albay ve beş yüzbaşı yargılanmıştır. Bunların suçlu*

⁷¹ Van Sesi, 27 Nisan 1949.

⁷² Ayn Tarihi, sy. 185 (Nisan 1949): 85.

⁷³ CCA.030.10.178.226.18.

⁷⁴ CCA. 030.10.8.50.24.; TBMM TD. 8, sy. 4, B:46 (19 Şubat 1947): 244-245; Bugün, 12 Haziran 1948.

*olmadıkları anlaşılmiş ve müteahhitten verilen fazla para geri istenmiştir.*⁷⁵ Van Asker Hastanesi'nin inşaatında yapılan yolsuzluğa bu şekilde çözüm getirilmeye çalışılmıştı. Ancak bu durumda burada sağlık alanında yapılan faaliyetlerin aksamasına neden olmuştu.

⁷⁵TBMM TD. 8, sy.12, B: 74, (21 Haziran 1948):287-292; *Ayın Tarihi*, sy.175 (Haziran 1948): 11-12; *Bugün*, 22 Haziran 1948; *Son Posta*, 22 Haziran 1948; Selim Ragıp Emeç, "Van'daki Yolsuzluklar Karşısında", *Son Posta*, 23 Haziran 1948; *Akşam*, 24 Haziran 1948.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında salgın hastalıklar ve yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler yeni devletin sağlık politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde varlığını sürdüren salgın hastalıklar, nüfusun azalmasına, halkın perişan bir hale düşerek göç etmesine ve büyük sosyal sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Cumhuriyet hükümetleri bu aşamada, sağlık meselesini millî bir dava olarak ele almış ve salgın hastalıklarla mücadele etmeye başlamıştır. Bu dönemde hükümet, sağlık alanında ulusal örgütünü kurmak, doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak, salgın hastalıklarla mücadele etmek için önlem almıştır.

Cumhuriyet Dönemi'ndeki salgın hastalıkların yaşandığı merkezlerden biri de taşrada yer alan Van'dı. Van'da Tek Parti İktidarı boyunca etkili olan salgın hastalıklardan bazıları, sıtma, çiçek, trahom, tifüs ve cüzzamdı. Hükümet, Van'da sağlık kurumlarını oluşturmuş ve ihtiyaç duyulan alanlarda imkânların el verdiği ölçüde doktor göndererek halkın sağlık sorunlarını gidermeye çalışmıştır. Bu bağlamda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Van şubesi de önemli faaliyetler yürütmüştür. Böylece Tek Parti döneminde çok sayıda kayıplara yol açan hastalıklar yapılan çalışmalar ve kurulan sağlık teşkilâtlarıyla büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır.

Kaynaklar

a) Arşiv Belgeleri

1) Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA, 490.01.5.26.22.

CCA. 030.10.177.220.14.

CCA. 030.10.177.220.9.

CCA. 030.10.177.221.12.

CCA. 030.10.177.223.16.

CCA. 030.10.177.224.9.

CCA.030.10.178.226.18.

CCA. 030.10.178.226.5.

CCA. 030.10.69.454.17.

CCA. 030.10.8.50.24.

CCA. 030.18.01.02.4.38.5.

CCA. 490.01.193.764.2.

2) Türkiye Kızılay Arşivi

Türkiye Kızılay Arşivi, K: 161, B. No: 157.

Türkiye Kızılay Arşivi, K: 161, B. No: 157-4.

Türkiye Kızılay Arşivi, K: 17, B. No: 91.

b) Resmi Yayınlar

1925-1926 T.C. Devlet Salnâmesi, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1926.

1926-1927 T.C. Devlet Salnâmesi, İstanbul: Matbuat Umum Müdüriyeti, 1927.

1928 Senesine Ait Merkezi Umumi İcraat Raporu, İstanbul: Hilâl Matbaası, 1929.

Aydın Tarihi

Bayındırlık Dergisi

Belediyeler Dergisi

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri, Yayına Hazırlayanlar: Özlem

Demireğen, Alev Keskin, Fatma İlhan, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve

Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 2011.

Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri (1923-1983) ve 1983 Yılı Çalışmaları, Ankara:

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, 1983.

Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, İstanbul:

Milli Eğitim Basımevi, 1952.

Düstur,

Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, İstanbul: Yayınlayan Birinci Genel Müfettişlik, Cumhuriyet Matbaası, 1939.

İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı IX, (1936-1937), Ankara: Devlet Basımevi, 1938.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1973.

Sıtma ile Olağaniüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun, Ankara: T.C. Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü Yayını, 1945.

TBMM Kavanin Mecmuası.

TBMM TD.

TBMM ZC.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi 1929-1930 Hesap Senesine Ait İcraat Raporu, Ankara 1931.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1935 Meclisi Umumîsine Sunulan 1933-1934 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildiren Rapor, Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilmiş (1335-1338), Dört Senelik Devriyesine Aid Rapor, İstanbul 1339.

c) Yerel ve Ulusal Gazeteler

Akşam

Bugün

Cumhuriyet

Son Posta

Van

Yeni Yurd

d) Kitap ve Makaleler

AK, B., "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler 17*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları (2002): 419-435.

- ATAMAN, A.D., “Cumhuriyet Döneminde Kızılay Adını Alan Dernek: Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Filatelik Değerlendirilmesi”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi Bildirileri*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2009.
- ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.
- AYBERK, N., *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul: Kader Basımevi, 1936.
- ÇELİK, K., “Atatürk Dönemi CHP ve Hükümet programlarında Sağlık”, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildirileri*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2009.
- DERVİŞOĞLU, M. F., *Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatına Bir Bakış*, Sivas: Öz Emek Matbaası, 2007.
- EGE, R., *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri 1923-1998*, Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi, 1999.
- EGE, R., *Türkiye'nin Sağlık Hizmetleri ve İsmet Paşa*, Ankara: İnönü Vakfı Yayınları, 1992.
- EMEÇ, S. R., “Van'daki Yolsuzluklar Karşısında”, *Son Posta*, 23 Haziran 1948.
- İNÖNÜ, İ., *Defterler I (1919-1973)*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- KARDAŞ, A. *Cumhuriyet Döneminde Van Gölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2015.
- KARDAŞ, A., “Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları ve Cüzzamla Mücadele”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy.34 (2017): 401-424.
- ÖZPEKCAN, M., “TBMM Tutanaklarına Göre Cumhuriyetin İlk On Yılında Sağlık Politikamız”, *Türkler 17*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 436-445.
- SEVİNÇ, “Trahomla Mücadele”, *Van*, 3 Ağustos 1946.
- TUĞLUOĞLU, F., “Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 22, sy.4 (2008): 351-359.
- ÜNER, R., “Tifüs Hastalığı ve Tedavi Çareleri”, *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1945.